

ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ЕМОЦІЙНОСТІ

У статті розглядаються результати теоретико-емпіричного дослідження обдарованості підлітків у співвідношенні з емоційністю як стійкою властивістю індивідуальності.

Ключові слова: обдарованість, емоційність, тип емоційності.

У наш час, коли відбуваються суттєві зміни в житті нашого суспільства, спостерігається підвищений інтерес до теоретичної та емпіричної розробки проблеми обдарованості особистості. Обдарованість як складне психологічне явище вивчається на різних етапах онтогенезу, проте увага багатьох дослідників звернена до підліткового віку – одного з критичних періодів в розвитку особистості (В.А. Крутецький, Н.С. Лейтес, І.В. Розіна, С.М. Симоненко, Е.І. Щербланова і ін.), у тому числі, до проблеми соціоемоційного розвитку обдарованих підлітків (Д.Б. Богоявленська, М. Гросс і ін.). Вивчаючи зв'язок між обдарованістю та емоційністю, автори досліджень головний акцент роблять на формально-динамічних характеристиках емоційності, а також на такій якійсній характеристиці, як знак домінуючих емоцій (А.П. Кепалайте, В.В.Суворова і ін.). У цілому ж аналіз теоретико-емпіричної літератури дозволив констатувати, що проблема співвідношення обдарованості та емоційності як стійкої властивості індивідуальності досліджена недостатньо.

Метою нашої роботи є теоретичне обґрунтування й емпіричне вивчення співвідношення між психологічними особливостями обдарованості та емоційності в підлітків.

Поняття обдарованості в сучасній психологічній літературі не дістало загального визначення. У більшості сучасних психологічних концепцій обдарованість розглядається як системна якість психіки, що розвивається протягом життя та визначає можливість досягнення людиною виключно високих результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми [1]. Структуру поняття "обдарованість" визначають ряд найважливіших компонентів, а саме: рівень інтелектуального розвитку, який повинен досягати значень "високий" або "вище середнього"; високий творчий потенціал; наявність яких-небудь спеціальних здібностей або можливостей, що дозволяють здійснювати певні досягнення в різних видах діяльності; висока пізнавальна активність (Б.Д. Богоявленська, В.М. Дружинін, Н.С. Лейтес, В.О. Моляко, В.С. Юркевіч та ін.).

Досягнення обдарованою дитиною певних результатів у будь-якій області багато в чому визначається особистісною сферою, від особливостей якої залежить, в якому ступені зможе реалізуватися творчий і інтелектуальний потенціал дитини. Сучасні психологи підкреслюють значення мотиваційних та емоційно-вольових характеристик, інтересів, Я-концепції та інших особистісних особливостей у розвитку обдарованості і навіть включають ці фактори безпосередньо в її структуру.

З позиції сучасних вітчизняних психологів (О.П. Саннікова та ін.) емоційність є стійкою властивістю індивідуальності, однією з психологічних складових темпераменту разом з психічною активністю. У контексті континуально-ієрархічного підходу до структури особистості під емоційністю розуміється інтегральне, структурне утворення особистості, що характеризується поєднанням її різнорівневих показників (формально-динамічних, якісних, змістовних і імперативних), при цьому якісні (модальність і знак) характеристики емоційності визнані основними її в структурі. Традиційно в психології серед якісних характеристик емоційності виділяються чотири емоційні модальності: "радість", "гнів", "страх", "печаль" [6]. Останні дослідження дозволили включити в цей ряд патерни таких емоційних переживань як "гумор", "спокій", "байдужість". Доведено, що якісні характеристики емоційності в підлітковому віці також можуть бути представлені не тільки патернами емоцій "радість", "гнів", "страх", "печаль", але й модальностями "гумор", "спокій", "байдужість" [2].

Функціональний аспект системного опису емоційності зводиться до наступних основних положень: емоційність виконує системоутворювальну функцію щодо всієї структури особистості і окремих її властивостей; багато в чому визначає чутливість до емоціогенних умов діяльності і спілкування; зумовлює фільтрацію середовищних впливів, пропускаючи одні і блокуючи інші; є сполучною ланкою між діяльністю і актуальними емоціями, які при частій і тривалій дії закріплюються і, у свою чергу, можуть переходити в стійкі стани, що якоюсь мірою підтверджують або маскують початкову індивідуальну структуру емоційності; є регулятором діяльності і спілкування, однієї детермінант їх успішності (О.П.Саннікова) [6].

У контексті нашого дослідження особливо важливим виявився той факт, що емоційність є чинником, що конститууючи впливає на структуру особистості та окремих її якостей і в підлітковому віці.

Дослідження проводилося на базі Одеського юридичного ліцею. У дослідженні взяли участь 71 учень даного ліцею у віці 14-17 років. Збір та первинна обробка емпіричних даних здійснювала магістрантка Інституту психології Т.І.Гейдей під час виконання дипломної роботи під нашим керівництвом.

Для діагностики емоційності підлітків був використаний "Ситуаційний тест-опитувальник емоційності" О.П. Саннікової, І.Г.Кошлань [5]. Для дослідження інтелектуальної обдарованості використовувався тест зростаючої трудності "Прогресивні матриці Дж. Равена" [3], для діагностики творчої обдарованості – "Фігурна форма тесту творчого мислення Торренса" (Figural forms) [3], методика діагностики вербальної креативності (адаптований варіант тесту С. Медника RAT) [1].

Перш за все, у результаті кореляційного (кількісного) аналізу були виявлені значущі зв'язки між показниками обдарованості та емоційності. Значущий додатній зв'язок встановлений між показниками "спокій" (Sp) і "розробленість", від'ємний – між показниками "гнів" і "гнучкість" ($p < 0,05$, $p < 0,01$). На рівні тенденції відзначено додатній зв'язок між

показниками "байдужість" і "гнучкість"; "байдужість" і "швидкість"; "страх" і "оригінальність", а також від'ємний зв'язок між показниками "спокій" і "оригінальність"; "печаль" і "гнучкість". Цікаво, що між показниками інтелекту і показниками креативності зв'язків не встановлено, що, можливо, свідчить на користь думки про те, що креативність є відносно незалежним фактором обдарованості [1].

Наявність значущих зв'язків між показниками обдарованості й емоційності в підлітків засвідчує взаємозв'язок та взаємозалежність досліджуваних феноменів та надає підставу для проведення якісного аналізу.

За допомогою відомого у психології методу "асів" емпірично виділені і вивчені існуючі в даній вибірці типи емоційності підлітків. Все різноманіття виявлених типів емоційності у підлітків розподілилося на дві великі групи: мономодальні (домінування емоцій однієї модальності) і полімодальні (домінування емоцій двох і більш модальностей). Найбільш представленими з мономодальних типів виявилися Р-тип (радість), Б-тип (схильність до байдужості) і наступні полімодальні типи: БР- тип (байдужість - радість), БГ- тип (байдужість – гнів).

Для вивчення специфіки обдарованості підлітків, що розрізняються за типами емоційності, використовувався метод "профілів". Профілі обдарованості підлітків – представників мономодальних і полімодальних типів емоційності представлені на рис. 1.

На осі Х розташовані показники обдарованості, на осі У – їх значення, які є усередненою оцінкою кожного показника всіх представників даних груп, вираженою в процентах.

Перш за все, при аналізі профілів обдарованості в цих групах нас цікавили однойменні показники, які мають статистично достовірні відмінності. Як статистичний критерій достовірності відмінностей нами був використаний t – критерій Ст'юдента для незалежних вибірок. Комп'ютерна обробка даних проводилася за допомогою статистичного пакету SPSS 13.0. Висновок про існування відмінностей між двома порівнюваними групами робився тільки в тому випадку, якщо статистична достовірність відмінностей (Sig.) виявлялася менше 0.05.

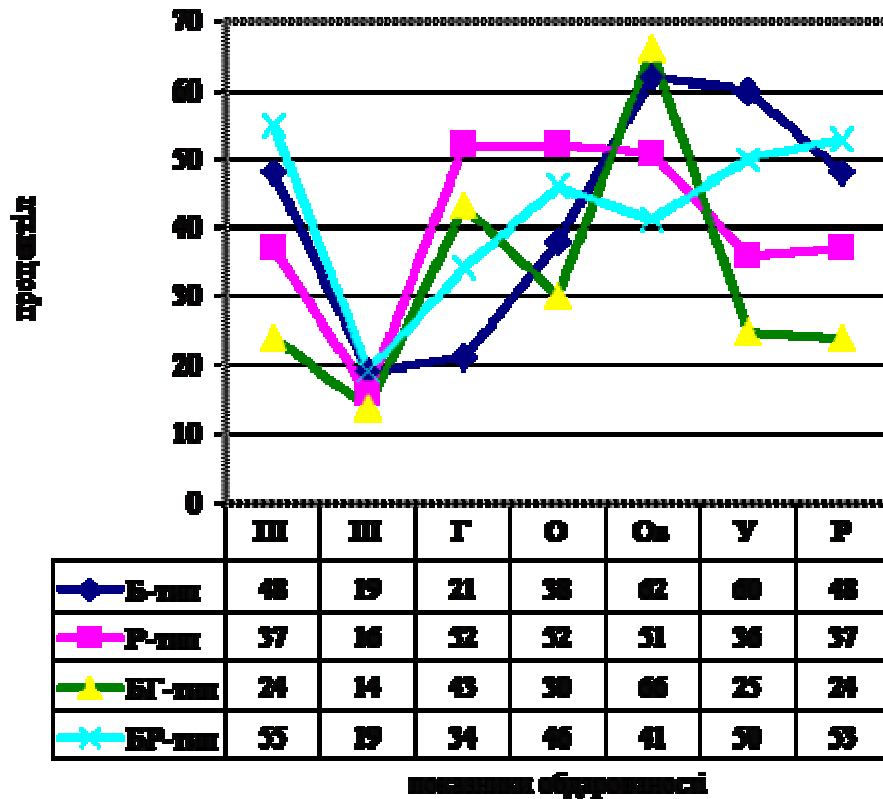

Рис. 1. Специфіка обдарованості підлітків з різними типами емоційності

Примітка: ПІ – показник інтелекту; Ш – швидкість; Г – гнучкість; О – оригінальність (показник невербальної креативності); Ов – оригінальність (показник вербальної креативності); У – унікальність; Р – розробленість.

Зведена інформація про поєднання домінуючих показників обдарованості в кожній з груп представлена в табл. 1.

Аналіз таблиці, інтерпретації авторів опитувальників, а також зіставлення одержаних даних з даними психологічної літератури, власні спостереження за досліджуваними, бесіди з вчителями дозволили описати специфіку обдарованості підлітків - представників різних типів емоційності.

Таблиця 1

Специфіка обдарованості підлітків 14–17 років, що розрізняються за типом емоційності

Ранг	Тип емоційності

	Б – тип	Р – тип	БГ – тип	БР – тип
1	оригінальність вербальна	Гнучкість, оригінальність невербальна	Оригінальність вербальна	показник інтелекту
2	унікальність	оригінальність вербальна	гнучкість	розробленість
3	показник інтелекту, розробленість			унікальність

Примітка: значення показників обдарованості ранжовані у порядку зменшення.

Підлітків – представників Б- типу (схильність до байдужості) відрізняють оригінальність і унікальність як характеристики вербальної креативності, а також відносно високий інтелект.

Отримані характеристики обдарованості підлітків даної групи цілком узгоджуються з даними недавнього дослідження [2], за якими їм притаманні реалістична поведінка, керована більшою мірою інтелектом, чим почуттями, кмітливості, практичність, інтелектуальна жвавість, підхід до життя з логічною міркою, більша довіра розуму, чим відчуттям, підміна інтуїції розрахунком. Для цих підлітків характерні млявість афекту, відсутність живих емоцій. Вони холодні, жорсткі, формальні в контактах. Не цікавляться життям оточуючих, чужаються людей, вважають за краще "спілкуватися" з книгами і речами. Прагнуть працювати одні, уникають колективних заходів. Не йдуть на компроміси. У справах точні, обов'язкові, але недостатньо гнучкі. Вони організовані, уміють добре контролювати свої емоції і поведінку, діють планомірно і впорядковано, наполегливо долають перешкоди, не розкидаються, почату справу доводять до кінця. Характеризуються також низькою тривожністю, яка досягається, перш за все, за рахунок контролю за поведінкою.

У дослідженні Ю.Г.Черножука, виконаному під керівництвом О.П.Саннікової, також встановлено, що емоційно стабільні, нетривожні люди демонструють більш високу ефективність особистості [7]. Автор концепції самоефективності А.Бандура визначає цей феномен як усвідомлену здатність справлятися з нестандартними ситуаціями.

Наведені психологічні особливості підлітків – представників даного типу емоційності, на наш погляд, можуть пояснити специфіку поєднання якісних характеристик обдарованості.

Підлітків – представників Р-типу (радість) відрізняють такі якісні характеристики обдарованості як гнучкість, оригінальність (вербальна та невербальна), тобто ці підлітки здатні продукувати різноманітні ідеї і стратегії, переходити від одного аспекту до іншого; здатні висувати ідеї, що відрізняються від очевидних, загальновідомих, банальних або твердо встановлених, відрізняються високою інтелектуальною активністю і неконформністю, здатні уникати легких, очевидних і нецікавих відповідей.

Специфіка поєднання якісних характеристик обдарованості підлітків даної групи логічно співвідноситься з особливостями проявів їх емоційності, а саме: вони вільно вступають в контакти, не зазнають труднощів в спілкуванні, охоче і багато говорять, не розгублюються при зіткненні з несподіваними обставинами, швидко забувають про невдачі. Це веселі, життєрадісні підлітки, задоволені життям, упевнені в успіхах і своїх можливостях. Вони живо відгукуються на всі події, що відбуваються, знаходять інтерес і новизну навіть в повсякденних дрібних справах. Разом з тим, підлітки – "радісники" чутливі, тобто більше схильні до впливу емоцій, ніж інтелекту. Їм властиві підвищена самооцінка, зарозумілість, схильність до суперництва.

Відмітною особливістю обдарованості підлітків – представників БГ-типу (байдужість-гнів) є оригінальність, виражена у вербальній сфері.

Прояви емоційності підлітків даного полімодального типу достатньо суперечливі, оскільки поєднують у собі риси Б-типу (схильного до "байдужості") і Г-типу (гнів).

Можливо, риси Г-типу в цих підлітків сприяють привабливості спілкування, що, в свою чергу, стимулює прояви вербальної креативності, оригінальності за рахунок адитивного ефекту як результату взаємодії двох емоційних модальностей як домінуючих у структурі емоційності.

У підлітків БР-типу (байдужість-радість) акцентовані такі якісні характеристики обдарованості як інтелектуальна обдарованість, розробленість, унікальність. Дані показники свідчать про те, що в підлітків цієї групи хороший прогноз в області розвитку невербального інтелекту, як правило, поєднується з високою успішністю, здатністю до винахідницької і конструктивної діяльності [3], асоціативною швидкістю, швидкістю генерації гіпотез і вербальною швидкістю [1].

Можливо, даний тип емоційності (домінування емоційних модальностей "байдужість" і "радість"), виявляючись в таких психологічних особливостях підлітків, як несприйнятливості до загрози, сміливість, рішучість, потяг до ризику і гострих відчуттів, а також контактність, відсутність труднощів в спілкуванні, здатність не розгублюватися при зіткненні з несподіваними обставинами, швидко забувати про невдачі, конститууючи впливає на обдарованість, детермінуючи саме таке об'єднання якісних характеристик обдарованості.

Таким чином, аналіз емпіричних даних дозволяє зробити наступні висновки:

1. При попарному порівнянні профілів обдарованості підлітків – представників різних типів емоційності виявлені статистично значущі відмінності як між представниками мономодальних, так і полімодальних типів.

2. Порівняльний аналіз профілів обдарованості підлітків з різними типами емоційності показав, що є як загальні тенденції, так і відмінності між ними, що, мабуть, можна пояснити психологічною суттю домінуючих у даних груп підлітків емоцій, тим загальним і різним, що ці емоції характеризує. Високий показник інтелекту, унікальність, розробленість як якісні характеристики обдарованості відмічаються у Б-типу та БР-типу, вербальна оригінальність – у Б-типу та БГ-типу, що, можливо, пояснюється як безпосереднім впливом емоційної модальності "байдужість", яка домінує в усіх названих типах, її психологічною сутністю, так і тим опосередкованим впливом, який здійснюється через систему рис особистості, наявність і індивідуальна специфіка яких так чи так пов'язані з емоційністю [2].

Крім того, встановлені виражені відмінні характеристики обдарованості представників різних типів емоційності:

унікальність у Б-типу, гнучкість, оригінальність у Р-типу, інтелект, розробленість у БР-типу; вербальна оригінальність у БГ-типу.

3. Аналіз кожного профілю обдарованості окремо дозволив описати специфіку обдарованості підлітків – представників різних типів емоційності.

Таким чином, можна стверджувати, що кожному типові емоційності властиве індивідуально - специфічне поєднання характеристик обдарованості. Наявність даних поєднань, підтвердило, що емоційність конститууючи впливає на структуру особистості та її окремих властивостей і в підлітковому віці. Отримані в цьому дослідженні результати узгоджуються з результатами інших досліджень, виконаних на вибірці дорослих [7 і ін.] і підлітків [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.
2. Кошлянь І.Г. Психологічні особливості емоційності підлітків та стилі сімейного виховання: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19 00 07 "Педагогічна та вікова психологія" / І.Г. Кошлянь. – Одеса, 2005. – 20 с.
3. Основы психологии: практикум / [Ред.-сост. Л.Д. Столяренко]. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 703 с.
4. Психология одаренности детей и подростков / [Под ред. Н.С. Лейтеса]. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
5. Санникова О.П. К вопросу об изучении эмоциональности семьи (Презентация психодиагностической методики) / О.П. Санникова, И.Г. Кошлянь // Вісник Харківського університету. – 2002. – № 550. – Ч.1. Серія "Психологія". – С. 209 – 211.
6. Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические труды. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
7. Черножук Ю.Г. Індивідуальні відмінності емоційності у співвідношенні з особливостями інтелекту: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19 00 01 "Загальна психологія, історія психології" / Ю.Г. Черножук. – Одеса, 2006. – 20 с.

Подано до редакції 23.09.2011